

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-21>

УДК 784.1 (477) "Шух"

Касянчук М.С.

Інститут мистецтв

Київського університету імені Бориса Грінченка

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЕЗІЇ О. БЛОКА У МУЗИЦІ МИХАЙЛА ШУХА (НА ПРИКЛАДІ ЧОТИРЬОХ ХОРІВ «З ЛІРИКИ БЛОКА»)

Анотація. Досліджено світській хоровий цикл «З лірики О. Блока» Михайла Шуха. Доведено, що особливого значення для композитора у музичному втіленні образного світу віршів набувають сакральні знаки поезії О. Блока. Музична інтерпретація поезії символічно споріднює світську і сакральну сфери ментального Всесвіту двох митців, де органічно з'єдналися мирській та духовний світогляд. Такий синтез виявляється через сакральні звукові образи віршової фонетики у хоровому акапельному звучанні. Систематизовано сакральні звукові символи. У музиці М. Шуха вони реалізовані у жанрових ознаках хоральної акордової фактури, у відтворенні стилістики православного знаменного розспіву у солюючих фразах високого сопрано, у латинських молитовних текстах. Також у кожному блоківському рядку присутня фонетична імітація дзвону церковного колоколу, що вдало передано фонізмом акордової вертикалі та музично-виконавськими барвами.

Ключові слова: хорова музика, інтерпретація, образи, символи, засоби виразності.

Kasianchuk Mariya

Kiyv Borys Grinchenko University, Institute of Arts

INTERPRETATION OF O. BLOCK'S POETRY IN THE MUSIC OF MIKHAILO SHUKH (ON THE EXAMPLE OF FOUR CHOIRS «FROM THE BLOCK LYRICS»)

Summary. The cycle «From the lyrics of O. Block» is an example of the secular direction of the choral music of Mikhailo Shukh. Of particular importance are the sacred signs of spiritual imagery in O. Block's poems, which are revealed and emphasized by the composer's interpretation of M. Schukh. The musical embodiment of poetry is symbolically related to the secular and sacred realms of the Two Artists Universe, where the worldly and spiritual worlds are organically linked through the sacred sound images of verbal phonetics and choral acapella. Such sacred sounds in the secular cycle of choirs by O. Block are those associated with genre signs of a chordal invoice, with the reproduction of the orthodox landmark chanting in solo soprano phrases, with short Latin quotations. Also, in each block line, a phonetic bell of the church bell explodes, which is well conveyed by the phonism of the chord vertical and the music and performance colors. In the choir, this technique is most often associated with the sounding of the sonorous consonant *-n* by the *mormorando*, combined with long delayed cadences on the cluster chord in the first, second and third numbers. There is also stylization, in particular, the medieval Marian sequence, singing in music the image of our lady addressed by a girl (in the second and third choirs), a Catholic connotation in *Servus Regine*. The latest issue of *Divination* is meaningful, one of the mysterious symbols here is the secret of the artist's creativity as the creator of the energy of love for all things. Thus, sacred sound images are present in M. Schuk's music: at the level of textured functionally-harmonious allusion (worship services); quotations (monody singing) and the sacred symbol of bell, prayer, choir in both verbal and musical components of the work. Further study of the choral heritage of Mikhailo Shukh organically leads the researcher's attention to the detection of sacred signs in the works of the composer on the poems of other prominent poets-symbolists, for example, in the choral Requiem 'Lux aeterna' in 1988 to canonical Latin texts and poems by N. Minskyi, V. Solovyov and K. Balmont.

Keywords: choral music, interpretation, images, symbols, means of expression.

Постановка проблеми. У складні та буремні часи історії нашої країни особливого значення набувають концептуальні твори та втілені у них фундаментальні для кожної мислячої людини символи Батьківщини, віри та надії. Пошуки духовної опори у видатних творах вітчизняного хорового музичного мистецтва – соборного за своєю суттю, – здатні надати морально-етичного дороговказу як музикантам-виконавцям, інтерпретаторам творчих ідей, так і пересічним слухачам. Хоровий цикл М. Шуха особливим чином озвучує вірші поета-символіста О. Блока, чим привертає увагу дослідників сучасної композиторської технології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Персона Михайла Шуха та музика композитора, якій у 2018 році передчасно пішов з життя, – непересічне явище української музичної культури сучасного етапу. Митець є представником хар-

ківської композиторської школи. Маєстро, завдячуючи власній творчій універсальності, був блискучим автором творів майже у всіх жанрах (окрім оперного). Але, «спеціалізувався» він на написанні хорової музики. Ці твори активно виконуються авторитетними диригентами, мають успіх та любов слухачів. У переліку ранніх опусів М. Шуха особливе місце займає цикл з чотирьох хорів «З лірики О. Блока», який написано у 1983 році. Але ще й досі бракує концептуального дослідження творчості цього композитора, як у цілому, так і окремих його творів.

Основна інформація щодо творчого доробку міститься на персональному сайті Михайла Шуха [6]. Корисними для розуміння взаємозв'язку поетичного слова та музики двох митців видаються загальні наукові дослідження про втілення поезії Блока у світовій музиці, що належать російським авторам, таким як Опарина Ю. [4],

Хопрова Т. [5]. Окремі музикознавчі публікації, що торкаються різної проблематики творчості М. Шуха, містять дослідження В. Варнавської та Т. Філатової [1], А. Каменевої [3]. Корисним є матеріал газетного інтерв'ю з композитором Л. Денісенко [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Музичність поезії О. Блока у чотирьох хорах Михайла Шуха «З лірики Блока» набуває змістового та структуротворчого значення для циклу. Власне, драматургія твору композитора базується на оригінальному втіленні змісту та фонетичної «оболонки» поетичного слова О. Блока, що складає новий погляд дослідника на вказаний твір.

Метою роботи є характеристика індивідуальних особливостей композиторського втілення образів та символів блоківської поезії в хоровому циклі Михайла Шуха та визначення особливих для сучасної хорової музики засобів виразності.

Виклад основного матеріалу. Олександр Блок вважається одним з найобдарованіших представників символізму в поезії. Спорідненість поетичної практики символізму із музикою проголошувалась у представників різноманітних течій літератури і музики. Лірика поезій О. Блока – стверджують дослідники, – «народжується в душі музики, слова мають звукову значимість, більше ніж змістово-чуттєву, що робить їх більш метафорично-емними. Можна стверджувати, що "блоківський" ліризм за своєю природою більш музичний» [4, с. 48].

Саме тому вірші Блока надзвичайно привабливі для композиторів. Те, що композитори іноді абсолютно протилежних стилевих поглядів зверталися до творів Блока, вважаючи його особливо близьким для свого світогляду поетом, свідчить про універсальність його мистецького всесвіту. Діапазон втілення творчості Блока у слов'янській музиці дуже широкий: це і романси (найрозповсюджений жанр), хорові та вокально-симфонічні твори, бардівські та естрадні пісні. Перелік творів на вірші О. Блока у вокально-хорових жанрах, буде неповним без імен Р. Глієра, М. Чембержі, А. Караманова, О. Вергинського, О. Гречанінова, Б. Лятошинського, Г. Майбороди, М. Мясковського, Д. Шостаковича, В. Шебалина, Ю. Шапорина та ін.

Особливе місце відведено поезії Блока в музиці Г. Свиридова (романси, вокальні цикли, кантати). Для Свиридова поезія Блока була дуже близька, композитор цілеспрямовано синтезував музику і поетичне слово, чим розширив горизонти музичної блокіани. Ще один видатний митець, в творчості якого з'явилися вокальні цикли на вірші митця-символіста – Д. Шостакович. Його «Сім віршів О. Блока» просякнуті настроями лірико-філософського спрямування. Саме таке прочитання поезії надало змогу композиторові виявити симфонічний розмах його музично-образного мислення.

У творчості сучасного українського композитора Михайла Шуха є духовні і світські твори, різноманітні за жанрами. Але найважливіша і різнобарвна його галузь – хорова творчість. Це і меси, і літургійні наспіви, духовні концерти, хори на релігійні тексти, які пов'язані з традиційними жанрами сакральної музики. Хоча

композитор писав музику на тексти інших поетів-символістів – М. Мінського, В. Соловйова, К. Бальмонта, але найбільш почесне місце у хоровій творчості займає поезія О. Блока. Його лірика лягла в основу хорового циклу М. Шуха, що був написаний у 1983 році.

Поезія, що привернула увагу Михайла Шуха, займає особливе місце у творчості О. Блока. Вірші написані на межі ХІХ та ХХ сторіч, присвячені важливим для поета образам та настроям – природи, Батьківщини, віри та надії. Текстовою основою хорового циклу М. Шуха стали чотири вірші поета, сповнені сакральними символами: І-ша частина циклу озвучує вірш «Там неба освітлений край...», написаний О. Блоком у 1901 році; ІІ частина – «Дівчина співала в церковному хорі» (1905); ІІІ частина – «Servus Regine» (1899) і остання частина – «Ворожба» (1901).

У першому вірші лірика пейзажу співзвучна з центральною темою творчості поета – темою Батьківщини. У другому – відбилосся бажання поета втішити людські душі в хвилини зневіри, водночас поетизуючи духовні порухи душі до співчуття. Одне з найсильніших якостей людини, за переконанням поета – співчуття. Воно у змозі подарувати людям надію на світле майбутнє, тому – «радість буде!» Два вірша «Servus-Regine» і «Ворожба», сповнені містичними образами (таїнства молитви, звернення до вищих небесних сил або архаїчного шару дохристиянської магії), є яскравими зразками філософської любовної лірики Блока.

Усі вірші просякнуті метафізичною світоглядною орієнтацією поета у дивній органічній суміші з високими ідеями патріотизму, любові, віри та надії. Засоби музичної виразності при «озвучуванні» блоківських текстів яскраво викривають сакральний шар змісту. Саме звукообрази язичницьких обрядів ворожби, культових хоралів, церковної риторики – гомілетики, імітації церковних дзвонів, інкрустації фрагментів текстів православних та католицьких молитов, блоківської *світської поезії* акцентовано та піднесено у хоровій музиці Михайла Шуха.

З таким твердженням перегукується ідея А. Каменевої: «Прислухаючись до таємничих поштовхів геніальних віршів поета-символіста, М. Шух виступає як продовжувач барокової традиції шифрування символів, закладених в поезії і, в той же час, привносить нові звукообрази, народжені з «духу музики»» [3, с. 83].

Перший номер хорового циклу «Там неба освітлений край...» в інтерпретації М. Шуха багато в чому наслідок блоківську звукову семантику мови. У фонетиці поетичного тексту вірша свідомо переважає носовий сонант *-н*. У кожному рядку особливо звучить слово «дзвін *-нннн*»: М. Шух використовує тривалі затримані каденції на кластерному акорді в кожній фразі. Має місце такий виконавський штрих, як спів хору сонорної приголосної «*н*», прийомом *mormorando*. Хоча у вірші О. Блока слово «дзвін» з'являється лише наприкінці, композитор неначе передбачив появу зашифрованого «звукообразу» (образ дзвону) і втілив його у музиці заздалегідь, і з перших тактів «малював» його в музичній тканині. Повільний темп, мінорний нахил ладу, статичність і плавне звуковедення голосів вдало передають

сумний стан туги за Батьківщиною. М. Шух майстерно виявляє приховані поетичні символи і створює на їх основі нові звукові барви (кластерне звучання хору).

У другому номері циклу «Дівчина співала в церковному хорі» М. Шух ще більше тяжіє до сакралізації блоківського поетичного слова. У вірші О. Блока на перший план виступає піднесений образ дівчини, яка в своїй молитві до Богородиці просить милостей для всього людства. Однак М. Шух сміливо трактує даний образ як символ самої Богоматері, який природньо виступає як рівноцінний образу простої дівчини, що молиться за Всесвіт. Це відбувається за рахунок появи нового композиторського прийому застосування сольних вербально-музичних «вставок» (по типу тропів середньовічних секвенцій): «О, явися, Діва Свята, стань всім заблукалим Заступницею». Дані «вставки» звучать після кожної віршованої строфи, вони звучать повільніше за темпом, ніж основні фрази. Знову помітним засобом є особливе звуковедення хору за допомогою прийому *mormorando*, в акордиці з'являються все ті ж затримані каденції, що і в першій частині.

При порівнянні образів вірша у Шуха і у Блока відзначимо, що композиторське трактування поетичних образів виходить за межі змісту блоківського. З одного боку, можна припустити, що образ дівчини і Діви Марії – це один і той же молитовний образ, тобто композитор своїми музичними шифрами доповнює шифри поетичні. З іншого боку, ці два образи можна розглянути і як протилежні іпостасі – світське (образ дівчини) і духовне (образ Богоматері). На наш погляд, композитор тяжіє до більш чіткого поділу двох планів: за рахунок композиторських «вставок» та розширення форми поетичного тексту (повтори строк). Світське підіймається до сакрального, духовне (надприродне) начало стає рівним з людським (мірським), страждання виразно змальовуються як акт найвищої напруги душі, її порухів. Так відбувається діалог двох несумісних, на першій погляд, світів.

Третій номер циклу «*Servus Regine*» є сакральною кульмінацією циклу, до якої композитор підводив розвиток, починаючи з першої частини. Включення строф вірша з католицькою конотацією є логічним для ментальності Шуха, так як одним з базових принципів його композиторського світогляду є тяжіння до синтезу православної і католицької традицій. Однак в даному випадку семантика віршу двояка. Дійсно, Блок назвав свій твір «*Servus-regine*» (в перекладі з латинської «Слуга – Цариці»): це молитва-звернення до Богоматері. Логічним є припущення, що вірш містить чітку вказівку на духовний прообраз. Однак поет йде іншим шляхом, поєднуючи в одному і тому ж образі як духовне, так і світське. Наприклад, перша строфа – це молитовне звернення до Діви Марії, а в другій і третій строфах раптово змінюється поетичний настрій: «І буду слухати накази, і боязко чекати, ловити миттєві побачення, і знову бажати». Але ж це вже звернення до земної жінки! Так виявляється раптовий перехід від сакральності до світськості, любов до Бога зіставляється з любов'ю до людини. Нагадаємо, що протистояння цих двох світів М. Шух представив ще в попередньому номері «Дівчина співала

ла в церковному хорі», де за допомогою власних «вставок» поєднав, і в той же час зіставив ці два образи – образ земної жінки і образ Діви Марії.

Порівняння образів вказує на риси подібності в образності поета і композитора. Яскраво представлена в музичному тематизмі третього номера хорового циклу М.Шуха і семантика дзвонів, але вже іншого настрою, не тривожного, а урочистого, святкового звучання. В музиці він впізнається в яскраво-музичних, але синсемантичних доповненнях тексту Блока: це вигуки хору, які означають спрямування молитви від слуги – Цариці Небесній: «*Servus – Regine!!!*». Тут текст вірша Блока і вигуки-повтори лунають по черзі, антифонно, у контрастній динаміці, за рахунок чого виникає діалогізм/спілкування двох світів – світського і духовного. Іншими словами, другий і третій номери мають ідентичні образи та їх аналогічне співвідношення. За такою наближеністю структурних та змістових принципів їх можна назвати *духовно-світським диптихом*, формою другого плану у межах хорового циклу. І композитор, і поет намагалися поєднати, синтезувати земне і небесне, не відділяючи одне від іншого – з одного боку, а з іншого – зіставляючи.

Особливого значення набуває заключна частина «Ворожба», яка майстерно втілює звукові фарби таємничого світу магічної енергії. Це ворожба художника слова – О. Блока, який у акті творіння поступово вималює музично-поетичну картину Всесвіту. Це також і звукове висловлювання композитора-митця, який відповідно перетворив поетичний задум Блока. Ворожба сприймається як спосіб спілкування художника з твореною ним реальністю і як саме таїнство творчості, сповнене почуттям любові до Всесвіту. Тут композитор розкриває образ стражденої самотньої душі і ця енергія любові, всепоглинаюча людину, любов, з якою неможливо впоратися, сприймається як якась надсила, що людиною рухає. Таким чином, як і в інших частинах змальовано особливе протистояння енергії двох сил – сил людини і надсили, надприродного. В інтонаційно-звуковому втіленні М. Шух повністю наслідуює блоківської ідеї, доповнюючи таємничий поетичний образ ворожби. Глибина образу виникає знову за рахунок «позанотних, позатекстових вставок», тільки не вербально-музичних, а вже виконавських – засобом звучання хору, який пов'яже строфи тексту музичними інтермедіями на голосну «-у», мобільною динамікою, прийомом *mormorando*, що допомагає створити зловісний, арахайчний образ чогось фантастичного. Це – настрої магії, ворожіння.

Порівняння образів четвертого вірша у М. Шуха і у О. Блока надає підстави стверджувати, що остання частина хоч і не є кульмінацією, апофеозом і ствердженням сакрального образу, як основоположного у циклі, але тут знов відбувається органічне злиття поетичного і композиторського бачення образів та символів. І виникає саме та художня цілісність, те символічне єднання, яке утворилося за рахунок співпадіння у музиці та поетичному тексті прихованих символів за рахунок постійного діалогу сфер світського та духовного.

Висновки і перспективи. Цикл «3 лірики О. Блока» є зразком світського напряму хорової музики Михайла Шуха. Особливого значення

набувають сакральні знаки духовної образності у віршах О. Блока, які виявляються та акцентуються композиторською інтерпретацією М. Шуха. Музичне втілення поезії символічно споріднює світську і сакральну сфери Всесвіту двох митців, де органічно з'єдналися мирський та духовний світи через сакральні звукові образи віршової фонетики та хорового акапельного звучання. Такими сакральними звукообобразами у світському циклі хорів на вірші О. Блока є ті, що пов'язані з жанровими знаками хоральної акордової фактури, з відтворенням стилістики православного знаменного розспіву у солюючих фразах високого сопрано, з короткими латинськими цитатами молитовних текстів. Також у кожному блоківському рядку неначе вибухає фонетичний дзвін церковного колоколу, що вдало передано фонізом акордової вертикалі та музично-виконавськими барвами. У хорі цей прийом найчастіше пов'язаний з озвучуванням сонорної приголосної «-н» засобом *mormorando* у поєднанні з тривалими затриманими каденціями на кластерному

акорді в першому, другому та третьому номерах. Присутня і стилізація, зокрема – середньовічна маріанська секвенція, що оспівує у музиці образ Богоматері, до якої звертається дівчина (у другому та третьому хорах), католицька конотація у «*Servus Regine*». Останній номер «Ворожба» багатозначний, один з таємничих символів тут – тайна творчості митця як творця енергії любові до всього суцього.

Таким чином у музиці М. Шуха сакральні звукообрази присутні: на рівні фактурної функціонально-гармонійної алюзії (хорали богослужіння); цитати (монодійні наспіви) та священного символу дзвону, молитви, хоралу як у вербальній, так і в музичній складових твору. Подальше вивчення хорової спадщини Михайла Шуха органічно призводить до спрямування уваги дослідника на вияв знаків сакрального в творах композитора на вірші інших видатних поетів-символістів, наприклад, у хоровому *Requiem*'і «*Lux aeterna*» 1988 року на канонічні латинські тексти і вірші Н. Мінського, В. Соловйова і К. Бальмонта.

Список літератури:

1. Варнавская В., Филатова Т. В поисках гармонии. *Музыкальная академия*. 1996. № 2. URL: <http://www.shukh.narod.ru/MusAcademia.html> (дата звернення: 12.01.2020).
2. Денисенко Л. Ретрансляція Шуха. *Газета*. 2000. № 50(634), 14-20 декабря 2012 г. URL: www.2000.ua/aspekty/art.retransljatsija_shukha_arhiv_art.html (дата звернення: 02.02.2020).
3. Каменева А. Музично-поетичні символи в хоровій творчості М. Шуха. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики*. Харків : ХНУМ ім. І. Котляревського. 2017. Випуск № 47. С. 82–92.
4. Опарина Ю. Музыка слова и слово в музыке: поэзия А. Блока в произведениях отечественных композиторов. *Аналитика культурологии*. Москва, 2015. № 2(32). С. 47–59.
5. Хопрова Т. Музыка в жизни и творчестве А. Блока. Л. : Музыка, 1974. 150 с.
6. Шух Михаил. Персональный сайт. URL: <http://www.shukh.narod.ru/spisok-pr.html> (дата звернення: 12.01.2020).

References:

1. Varnavskaya, V., & Filatova, T. (1996). *V poiskakh garmonii* [In Search of Harmony]. *Muzykal'naya akademiya* [Music Academy: electronic journal], No. 2. Available at: <http://www.shukh.narod.ru/MusAcademia.html> (accessed 12.01.2020). (in Russian)
2. Denysenko, L. (2012). *Re-translyatsiya Shukha*. [Re-broadcast of Shukh]. *Gazeta 2000*. [Newspaper 2000]. No. 50(634), December 14-20. Available at: http://www.2000.ua/aspekty/art.retransljatsija_shukha_arhiv_art.html (accessed 02.02.2020). (in Russian)
3. Kameneva, A. (2017). *Muzychno-poetychni symvoly v khoroviy tvorchosti M. Shukha* [Musical and poetic symbols in the choral work of M. Shukh]. *Problemy vzayemodiyi mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky* [Problems of interaction between art, pedagogy and theory and practice]. Kharkiv: KhNUM. I. Kotlyarevsky, Vol. 47, pp. 82–92. (in Ukrainian)
4. Oparina, Yu. (2015). *Muzyka slova i slovo v muzyke: poeziya A. Bloka v proizvedeniyakh otechestvennykh kompozitorov* [Music of the word and word in music: poetry of A. Blok in the works of native composers]. *Analitika kul'turologii* [Cultural Studies Analytics]. Moscow, No. 2(32), pp. 47–59. (in Russian)
5. Hoprova, T. (1974). *Musika v zhizni A. Bloka*. L.: Muzyka. (in Russian)
6. Shukh Mikhail. Personal'nyy sayt [Shuh Michael. Personal site]. Available at: <http://www.shukh.narod.ru/spisok-pr.html> (accessed 12.01.2020). (in Russian)